

Рецензія на книгу *Догматика Толкіна: богослов'я крізь призму міфології Середзем'я*

Tolkien Dogmatics: Theology through Mythology in Middle-Earth. By Austin M. Freeman. Bellingham, WA: Lexham Press, 2022. 432 p.; ISBN 9781683596677 (paperback); 26,99 USD.

Олександр МАЛОВ
Незалежний дослідник

ORCID: 0000-0003-1055-2258

На відміну від численних наукових та науково-популярних розвідок, що пропонують огляд християнських мотивів у творчості Толкіна, книга «Догматика Толкіна: богослов'я крізь призму міфології Середзем'я» спирається на широкий масив його художніх та нехудожніх текстів і є спробою комплексного та методологічного дослідження богословських суджень їхнього автора. Остін Фрімен так визначає мету книги: «Якомога точніше викласти, що думав Толкін, не дозволяючи власним або чужим поглядам вплинути на кінцевий результат» (17). На думку Фрімена, хоча Толкін не був професійним богословом та не залишив повного та цілісного викладу своїх богословських переконань, він був оригінальним мислителем, який не просто відстоював давню християнську традицію, але й творчо її переосмислював, тому за художніми творами, просякнутими християнськими мотивами, можна побачити автора з його релігійними переконаннями та богословськими пошуками.

Книга складається з 12 розділів, які відтворюють традиційну структуру догматичного богослов'я – від вчення про Бога (theology proper) до есхатології – і мають відповідні назви: Бог, Одкровення, Творення, Людство, Ангели, Гріхопадіння, Зло та гріх, Диявол та біси, Христос та спасіння, Церква, Християнське життя, Останні речі.

«Догматика Толкіна» засвідчує, що він не завжди мав оригінальні богословські погляди щодо перелічених вище тем, натомість часто залишався у межах установлених, вивірених та загальноприйнятих інтерпретацій. Умовно Толкінові погляди можна поділити на загальнохристиянські, характерно католицькі та унікальні, або новаторські. До першої категорії належить більшість розглянутих у праці Фрімена питань, зокрема: ангелологія, хамартіологія, христологія, сотеріологія,

есхатологія тощо. Наприклад, природа та роль Бога у творчому світі Толкіна (Розділ 1) представлені відповідно до католицької (і не тільки) традиції: Толкін зображає Бога, з одного боку, як абсолютного трансцендентного правителя (використовуючи для цього імена Еру – Єдиний та Ілуватар – Батько всього), а з іншого – як активного співучасника створеного Ним світу, що має почуття та стосунки з іншими істотами. Також твори Толкіна містять не явні, однак зрозумілі алюзії на триєдність Бога: божественність Сина найповніше представлена в оповіданні «Листок пана Дрібнички», а окремі натяки на божественність Святого Духа можна побачити в образі Таємного вогню. Подібним чином Толкін висвітлював ідею божественного одкровення (Розділ 2) – поділяючи його на загальне та спеціальне. Фрімен стверджує, що Толкін, імовірно, дотримувався християнського інклюзивізму, згідно з яким нехристияни можуть сприймати Бога під різними іменами, але потребують повноти істини, явленої у Христі. Язичники можуть заперечувати своє вроджене знання про Бога, і не всі їхні уявлення про Нього є правильними, однак чимало їхніх знань – правдиві, прийнятні та корисні для християн. Це співвідноситься із захопленням Толкіна давніми міфологіями як передвісниками «християнського міфу», тобто міфу, що став дійсністю. Спеціальне одкровення Толкін поділяв на два види: для окремих осіб (сни, видіння, пророцтва тощо) і для світу (Біблія як найвища форма такого одкровення).

До другої категорії – характерно католицьких – поглядів Толкіна належать теми церкви (Розділ 10) та християнського життя (Розділ 11). Толкін вважав, що еклезіологія – це безпосереднє продовження христології, оскільки Христос і нині являє Свою присутність у літургії завдяки таїнствам. З іншого боку, церква є своєрідним утіленням Христа у світі. Істинну церкву Толкін визначав як живу спільноту, яка повсякчас прагне оновлення та, попри періоди занепаду, завжди відроджується з новою силою. Незважаючи на зовнішню слабкість, церква залишається святою завдяки своєму зв'язку з Богом і здатності трансформувати суспільство. Помітне місце в богослов'ї та творчості Толкіна посідає постать Діви Марії, яку він сприймав як уособлення Божої краси, чистоти та благодаті, що контрастує з людською гріховністю. Образ Діви Марії стає джерелом натхнення для окремих Толкінових персонажів, таких як Варда та Ґаладріель, які наділені схожими рисами – силою, здатністю до заступництва та незаплямованістю гріхом.

У зв'язку з уявленнями Толкіна про церкву цікаве його ставлення до протестантів. Спершу Толкін бачив англіканську церкву як суміш спотворених вірувань, але пізніше став відкритішим до міжконфесійного діалогу. Толкін визнавав, що протестантські громади можуть відображати частину істини, але все ж вони повинні повернутися до єдиного джерела – Римо-католицької церкви. Найбільшу відмінність між протестантизмом і католицизмом він вбачав у поглядах на евхаристію, вважаючи, що протестанти практикують «примітивне» християнство.

Таїнства посідають важливе місце в богослов'ї Толкіна. Серед семи католицьких таїнств особливу роль для Толкіна відіграла евхаристія, яку він вважав найвищим виявом Божої присутності у матеріальному світі. В окремих епізодах художніх

творів Толкіна простежуються елементи, подібні до таїнств євхаристії (найвідоміший приклад – ельфійський хліб лембас), хрещення та сповіді. Його літературний світ насичений натяками на священні символи, що підсилюють відчуття сакрального і зв'язок із божественним.

Про унікальні або новаторські погляди Толкіна найкраще свідчать розділи «Творення» та «Людство». Толкін розумів творчість, тобто здатність та бажання творити, як одну з головних характеристик Бога і людей, хоча Творцем у повному значенні цього слова є лише Бог, люди ж, за Толкіном, – субтворці. Тільки Бог здатний творити з нічого, тоді як люди – образ і подоба Творця – можуть лише формувати нові реальності з уже наявної матерії, віддаючи шану Його безмежній творчій силі. Фрімен зазначає, що субтворчість спрямована радше на мистецьке вираження, ніж на досягнення влади, оскільки прагнення влади зводиться до домінування та насильницького перекроювання Божого досконалого світу. У зв'язку з цим Толкін вважав небезпечним зловживання науковим знанням та технологіями, оскільки наука часто прагне перевершити межі природного світу, що веде до технологічного тиску та спроб переробити реальність, руйнуючи гармонію і порядок, закладені Творцем. Тиранічній владі науково-технічного прогресу Толкін протиставляв владу людської уяви, фантазії, яку він вважав божественним даром, що наближає людину до Бога. Толкін наголошував, що справжня фантазія – це не брехня чи обман, а прагнення наблизитися до істини, відкриваючи те, що зазвичай приховане у повсякденному досвіді. Фантазія дозволяє людині побачити речі такими, якими вони могли би бути в ідеальному, оновленому світі. Саме тому він вважав фантазію найвищим проявом людської творчості, що доповнює реальність, а не протистоїть їй. Вона дозволяє людині долучитися до божественного акту творення, хоча і в обмежений, «похідний», спосіб. У такий спосіб людина виконує свою роль співтворця світу, одночасно вшановуючи Бога і проявляючи свій внутрішній творчий потенціал.

Також Толкін значною мірою переосмислив значення смерті для людського буття. У його художніх творах та листах смерть постає не лише як прокляття за первородний гріх, а й як безцінний божественний дар людству. На відміну від безсмертних ельфів, люди мають особливу форму смерті, що передбачає остаточний вихід зі світу, сповненого скорбот і турбот. Хоча смертність людини зазвичай видається прокляттям, Толкін описує її як дар, який дозволяє людині повернутися до безпосередньої й блаженної присутності Бога. Ельфи ж, навіть помираючи, залишаються прив'язаними до фізичного світу і повертаються до життя через певну форму реінкарнації. А тому смерть людей є унікальною і навіть заздрісною для Валарів – ангелоподібних та безсмертних істот. З цієї причини смерть у Толкіна перетворюється з прокляття на шлях до вищої реальності – якщо її (смерть) прийняти з вірою. Він бачить у смертності можливість духовного визволення і повного єднання з Богом, і саме тому вона й стає справжнім благом для людини.

Книга Фрімена «Догматика Толкіна» межує з інтелектуальною та духовною біографією, але її автор подає матеріал не в хронологічній, а тематичній

послідовності. Праця системно поєднує тематично, жанрово й хронологічно розрізнені фрагменти Толкінових текстів з метою відтворення його поглядів на основні богословські питання. Під час реконструкції автор рецензованої книги надавав перевагу листам письменника та пізнішим редакціям його творів, оскільки вони містять більш явні та особистісні висловлювання щодо його богословських поглядів, відображають розвиток його думки, а також пропонують послідовнішу систему вірувань, що допомагає створити цілісну картину догматики Толкіна. На нашу думку, Фрімен вдало обрав описовий підхід, завдяки чому йому вдалося безоціночно, повно і точно викласти богословські погляди Толкіна, залишивши критику та порівняння викладених ідей читачам книги – любителям та дослідникам літературної спадщини цього великого письменника.

Oleksandr MALOV
Independent researcher

ORCID: 0000-0003-1055-2258

Надійшла до редакції / Received 21.10.2024
Прийнята до публікації / Accepted 15.11.2024